

Publicerad i Petersson, Bo och Alexa Robertson (2003) (red)

Identitetsstudier i praktiken, Malmö: Liber, s. 53-69.

Feministisk metod, teori och forskning om identiteter

Erika Svedberg och Annica Kronsell

Inledning

Feministisk teori är beteckningen på en normativ teori med rötter i kvinnorörelsen som växte fram under 1900-talet. Idag finns en mängd skilda feministiska inriktningar representerade i politiken liksom inom akademisk forskning. Gemensamt för dem är dock att de strävar efter att synliggöra hur kön är kopplat till maktstrukturer. Dessa maktstrukturer reflekteras i maskulina och feminina könsidentiteter i samhället. Vår ambition i det här kapitlet är att med utgångspunkt i feministisk teori diskutera hur man kan studera identiteter. Med ett feministiskt perspektiv är det intressant att studera genus eller könsidentitet, även om ett sådant perspektiv inte uteslutande behöver se kön utan kan sägas omfattas av en kritisk maktanalys där kön är en komponent bland andra.

Inledningsvis presenterar vi vår syn på identitet och diskuterar hur könsidentitet förhåller sig till kollektiva identiteter. Efter detta följer en kortfattad redogörelse av centrala element i feministisk kritik av det som tidigare brukade kallas ”normalvetenskap”.¹ Vi kommer att diskutera två viktiga feministiska praktiker i forskningsprocessen som handlar dels om objektivitet, dels om betydelsen av forskarens identitet. Den första praktiken handlar om att som forskare anamma en självreflekterande hållning. Den andra praktiken innebär en kontextualisering av den nya kunskap då man sätter in kunskapen i ett sammanhang. Vi kommer att förklara utförligare vad kontextualisering innebär i en diskussion av metoder

¹ ”Normal” eller mogen vetenskap var den term Thomas Kuhn använde för att beskriva ett vetenskapsfält inom vilket det råder enighet om grundläggande antaganden och begrepp (Harding, 1992: 353).

och metodval. Vi hoppas att diskussionen i sig kan utgöra en illustration av vad vi menar med en reflekterande och kontextualiserande ansats. Exempelen i texten är hämtade från vår egen forskning.² Med hjälp av konkreta exempel på metodologiska övervägande kommer vi att försöka förklara för läsaren hur kopplingen mellan teori, kritik och metod kan se ut i feministisk forskning om identiteter.

Könsidentitet

Könsidentiteter är socialt konstruerade och del i en subjektiv process.

Könsidentiteter är inte givna av naturen utan konstrueras i samhället i enlighet med de sociala positioner som är kopplade till kollektiv identitet. Eftersom vi menar att könsidentiteter är en del av en större övergripande social maktordning i samhället har vi valt att använda oss av begreppet könsordning, bland annat med inspiration från Wahl, Holgersson, Höök och Linghag (2001:209).³ Även om vi menar att könsidentiteten är en konstruktion så är det viktigt att poängtera att den också har en materiell dimension i de anatomiska skillnaderna mellan män och kvinnor. Ett uttryck för könsordningens makt är att kategorierna man och kvinna är en fundamental samhällig indelningsgrund. Tanken på en social skillnad mellan könen som skulle vara ”naturlig” är grunden för könsordningens mekanismer och gör att feminitet och maskulinitet nästan alltid förknippas med kvinnliga och manliga kroppar. Det betyder att även om könsidentitet är subjektiv i så måtto att det enbart är individen som upplever och erfar denna identitet utgör könsidentiteten den kanske viktigaste kategoriseringsgrunden i samhället. När en person inte omedelbart kan kategoriseras efter kön skapar detta ofta osäkerhet och förvirring hos omgivningen. Under mönstringen till militären i Sverige så anses det till exempel helt relevant att söka sålla bort alltför ”manhaftiga” kvinnor då de antas ha sökt sig till det militära på felaktiga

² Forskningen som ligger till grund för metoddiskussionen återfinns i Kronsell och Svedberg 2001a och 2001b; Kronsell 1997, kommande; Svedberg 2000, 2002; och Svedberg och Kronsell 2002.

eller icke önskvärda grunder. Könsordningen är alltså förkroppsligad och det är i spänningsfältet mellan den materiella aspekten av kroppen förenat med en social position som identitet skapas (jfr Widerberg 1995; Åse 2000:13).

Genom vardagspraktiker reproduceras också könsordningen i den enskilde individens beteende och uppfattningar om vad som kan förväntas vara ”normalt”. Könsordning skapas inte isolerat med en enda individ utan sker alltid i relation till någon annan. Erfarenheter från möten med andra människor i vardagen blir central eftersom det är då som en människas självuppfattning skapas och omskapas. Närmare kunskap om processer som skapar könsidentitet bör alltså sökas i människors erfarenheter av relationer så som de utspelar sig på olika platser i samhället. Det blir därför viktigt att studera hur könsordningen representeras i skeenden eller praktiker i organisationer och i samhället i stort.

Könsidentitet är någonting utöver individens identitet. När människor delar synsätt gällande normer och sociala företeelser skapas mening både åt individer och gemenskaper. Genom processen återskapas könsordningen. Wahl, Holgersson och Höök beskriver hur styrelser och ledningsgrupper i svensk företagsvärld idag i stort sett är en enkönad miljö med 98 respektive 94 procent män. Följden blir att manliga gemenskaper har tolkningsföreträde för hur chefskapet bör se ut. Könsordningen betraktas här som normal eller till och med naturlig (1998: 12). På liknande sätt har modellen för den tänkta officerskadetten som genomgår Försvårshögskolans utbildning sitt ursprung i en enkönad miljö. Därmed har också bilden av hur en officer skall vara formats utifrån manliga normer, med en specifik syn på maskulinitet underförstådd i utbildningssituationen. Ett exempel är att officerarnas studier är upplagda med krav på aktiviteter på helger och kvällar vilket förutsätter att de inte har ansvar

³ Yvonne Hirdmans begrepp genussystem skulle visserligen också kunna användas här men vi har valt att använda oss av det något mindre komplicerade begreppet könsordning (Hirdman 1990, 2001).

för barn. Vidare hävdar studien att en specifik, maskulint präglad, syn på kunskap dominerar i utbildningen (Blomgren och Lind 1997).

Med könsordning menar vi alltså en maktrelation som representeras av ett skeende mellan aktörer vilka samtidigt bildar och bildas av en social struktur. Vi ser med andra ord i hög utsträckning individen som en produkt av och ett uttryck för de maktstrukturer som dominerar i den tid hon eller han lever. Identiteter är präglade av en mångfald av faktorer där biologiskt kön och könsordningen utgör en del. Strukturen har därmed karaktären av att vara samtidigt begränsande och möjliggörande för aktören. Könsordningen gynnar en grupp på bekostnad av andra. Med andra ord, könsordningen innebär att en typ av kollektiv identitet gör sig gällande framför andra möjliga identiteter. I de flesta sammanhang åtnjuter en viss typ av maskulinitet en starkare social position i könsordningen än andra maskuliniteter och feminiteter. Robert Connells begrepp *hegemonisk maskulinitet* utgår från en sådan könsordning men kvalificerar den ytterligare när han talar om att det finns olika maskuliniteter kopplade till maktordningen. Connell (1995: 77-78) menar att för att hegemoni skall uppstå krävs att kulturella tankesätt och institutionell makt sammanfaller. Således uttrycks den hegemoniska maskuliniteten bland män i företagsledningar, militären och staters regeringar.

Feministisk metod innebär en självreflekterande ansats

Under 1980-talet utvecklade feministiska arbeten en kritik mot 1970-talets patriarkatteori, dvs teorin om att en övergripande struktur, patriarkatet, kan förklara mäns överordning och kvinnors underordning genom historien. I spåren på kritiken av patriarkatteorin följde en feministisk vetenskapsteoretisk diskussion som i grunden ifrågasatte vad vetenskap och vetenskaplig egentlig innebar. Istället började tanken på teoriskapande bortom arvet från Upplysningstiden ta form. Diskussionen var framträdande inom feminismen

likväl som inom kritisk teori generellt. Kritiken utgick ifrån i huvudsak två problem. För det första tanken på att samhällsvetenskapen liksom naturvetenskapen skulle studera lagbundenhet. Med andra ord, att det finns en verklig värld som kan och skall förklaras (Hollis och Smith, 1990). För det andra, i den rationalistiska vetenskapsteorin sågs teori som ett verktyg med vilken forskaren kunde ”upptäcka” redan befintliga mönster som låg bakom observerbara sociala fenomen. En teori skulle ha funktionen av att vara pådrivande i sökandet efter ny kunskap och objektiva sanningar (Crowley och Himmelweit, 1992:4). Ett kriterium för vetenskaplighet hade länge befunnits vara *distans* mellan subjektet (forskaren) och forskningsobjektet (det som ska studeras). Vetenskaplig forskning föreskrev normen att forskaren i så hög utsträckning som möjligt skulle ha ett utifrånperspektiv. Feminister har påpekat att ett sådant mått på objektivitet handlar mer än något annat om att upprätta en hierarkisk maktrelation mellan subjektet och objektet. Genevieve Lloyd (1993) och Val Plumwood (1993) pekar på hur den rationelle aktören reflekterar ett ideal sprunget ur könsordningens maktrelationer. Att det skulle kunna finnas en relation mellan forskarens och hans eller hennes forskningsobjekt med möjlighet till ömsesidig påverkan förbisågs helt. Denna vetenskapsteoretiska kritik mynnade ut i ett konstaterande att vetenskaplig kunskapsproduktion med dess strävan efter s.k. objektivitet även den kan antas vara färgad av könsordningen (Crowley och Himmelweit, 1992: 1-9). Feministiska forskare förordar därför en reflekterande hållning till forskningsprocessen. Inte minst blir det viktigt att tänka på hur forskarens identitet påverkar forskningsprocessen men också hur resultaten påverkas av relationen mellan forskaren och intervjupersonen, samt till det som forskaren väljer att forska om, det vill säga vilken fråga eller vilket problem som uppmärksammas. Det handlar inte uteslutande om att reflektera kring könsidentiteter utan snarare om att ha en kritisk och reflekterande hållning till andra möjliga faktorer som kan vara viktiga i en identitetsformerande

process, till exempel ekonomi, utbildning, sexualitet, språktillhörighet och religion.

Varför det som anses "naturligt" är så intressant i feministisk forskning

Feministisk teori, och framförallt då den feministiska filosofins, kanske viktigaste bidrag har varit att genomföra en mycket omfattande och allvarligt ifrågasättande analys av grundantagandena som naturligtvis som beteende- och samhällsvetenskaperna vilat på. Sammanfattningsvis har kritiken uppmärksammat på förhand givna antaganden eller grundförutsättningar, vilka också kan sägas ha varit "osynliga" i sin självklarhet. När en social företeelse ter sig som mest naturlig och självklar bör vi vara uppmärksamma på att det "naturliga" ofta representerar en maktpraktik. Könsordningen finns därför "gömd" och fungerar som mest effektivt när den uppfattas som mest naturlig och given. Att upptäcka den maktrelation som är osynlig är därför den feministiska metodens kanske främsta utmaning. I forskningspraktiken handlar det om att ifrågasätta det som anses naturligt, exempelvis genom att inte nöja sig med påståenden som: "Män har en plikt att försvara landet och gå ut i strid", eller: "Förhandlaren måste vara en man". Forskningen bör förstås istället ifrågasätta dessa och lyfta fram bakomliggande normer och sådant som tagits för givna "sanningar". Forskningsmässigt är detta inte det lättaste eftersom det handlar om att uppmärksamma det som uppfattas så vanligt att det kan verka banalt. En sådan ansats där synliggörandet av könsordningen blir central lyfter fram helt 'ny' kunskap då det som ansågs vanligt lyfts fram och plötsligt blir till någonting närmast exotiskt. Maud Eduards pekar på att synliggörandet av mannen som ett kön och inte längre som norm (dvs man=människa) är något av det mest provocerande och därmed förbjudna som vi kan ta oss för idag (2002: 157-158).

Könsordningen är inte en statisk makthierarki mellan man och kvinna utan bör alltså ses som ett skeende vilket kommer till uttryck i vardagens praktiker. Genom sitt beteende upprätthåller och reproducerar kvinnor och män könsordningen i det dagliga livet. Det är även i vardagen som motstånd uttrycks och könsordningen utmanas och förändras. Därför hävdar vi att vardagspraktiker är viktiga forskningsfält eftersom utmaningen mot könsordningen sker där. Det är i processer genom vilket det vanliga utmanas som det intressanta ligger, då blir det dolda synligt och kan analyseras närmare. I manliga institutioner framträder den normerande maskuliniteten först när dess vardagspraktik och regelverk konfronteras med kvinnor och feminitet eller med män som representerar en annan maskulinitet. I vår forskning har vi valt en avgränsning som gör att vi kan fokusera på könsidentitet. När vi tillämpar denna förståelse av makt i vår forskning blir det aktuella sammanhanget ytterst viktigt att beskriva. Med ett annat ord skulle man kunna säga att vi kontextualiserar kunskapen. Med det menas att man placerar in kunskapen om individen i ett sammanhang, vilket gör det möjligt att sätta individuell identitet i relation till en kollektiv identitet som könsordningen i samhället reglerar.

Dynamisk objektivitet

Hur ska vi göra för att uppnå objektivitet? Är det kanske så att all kunskapsproduktion *per definition* är partisk och att objektivitet i forskningen därför är en chimär? De grundantaganden i vetenskapen som ofta kritiserats i feministisk teori, har utgått från en rationalistisk ontologi rörande objektets samt subjektets identitet och intressen. Studieobjektets samt kunskapssubjektets identitet och intresse har antingen inte inkluderats alls eller så har de setts som statiska och oföränderliga. Riktningar inom feministisk forskning har här reagerat på i huvudsak två skilda sätt: För det första, att objektiv kunskap är omöjligt att uppnå varför detta ideal bör överges. För det andra, att det visst går att formulera tydliga normer för hur objektivitet kan uppnås. Diskussioner kring

den senare tankeskolan är vad vi framförallt kommer att ägna oss åt i detta kapitel.

Sandra Harding framhåller vikten av att feministisk kritisk forskning lär sig leva med något som hon kallar ”instabila kategorier”. Med detta menar hon att det borde vara en dygd att i feministisk forskning kunna omfattas av, eller leva med, oklara eller instabila kategorier. Enhetlighet och samstämmighet är inte självklart eftersträvansvärt i forskningen. För att uppnå den objektivitet som Harding beskriver kan man börja med en sund misstänksamhet mot all forskning, inte minst feministisk, som vill göra gällande att den kan prestera glasklara lösningar. För den feministiska kritiken är det viktigt att undvika att bli lik den universalistiska vetenskapsteori den så länge kritiserat (Harding, 1992: 342). Men vad innebär då möjligheten till feministisk objektivitet i klartext? Evelyn Fox Keller (1996, 1985) och Sandra Harding (1998, 1991, 1986) har sökt svaret på denna fråga. Båda menar att det inte finns någon anledning att ge upp idealet att forskning objektivt kan avspegla den verklighet den ämnar tolka och förstå. Keller (1985: 17) använder sig av begreppet dynamisk objektivitet i sin analys.⁴ Denna syn på objektivitet poängterar vikten av en pluralistisk syn på kunskap. Forskningen om det fenomen vi väljer att studera kan endast närma sig det feministiska objektivitetsidealet om olika bilder, perspektiv och vinklar kan få komma till uttryck. Först med öppenhet och pluralism gentemot kunskapsproduktionen kan vi närma oss dynamisk objektivitet. Feministiska undersökningar bör vara uppmärksamma på risken med att förkasta en subjektivitet med universalistiska pretentioner (den ”manliga”) endast för att i nästa andetag anamma en annan lika universalistisk subjektivitet (den ”kvinnliga”). Istället är syftet med forskningen att söka sig bortom könsordningen genom att synliggöra den och beskriva dess mekanismer. Enligt

Harding, skulle det förhöja objektiviteten (Harding, 1992: 343). Beskrivningen av dynamisk objektivitet grundar sig på en kritik av positivismen och hur man vanligen tänker sig objektivitet, nämligen en typ av relation mellan studieobjektet och subjektet som möjliggör intersubjektivitet. Intersubjektivitet innebär att oavsett vem som studerar ett visst fenomen skall resultatet bli detsamma. Häri ligger kärnproblematiken. Från ett feministiskt perspektiv är intersubjektivitet i princip omöjligt eftersom man tänker sig att identitet och kunskapsproduktion är så nära förbundna. Med andra ord, den du anser dig vara påverkar också hur du väljer att teoretisera kring och förklara olika fenomen i vardagen. Från ett feministiskt perspektiv är forskarens val av studieområde, frågeställningar, metoder och angreppssätt nära förknippade med hans eller hennes person och intressen. Med ett feministiskt förhållningssätt ter det sig problematiskt att ha ett kritiskt maktperspektiv om man samtidigt accepterar tanken på intersubjektivitet. Istället är just dominansen inom forskarkollektivet av europeiska män, ofta från medelklassen, viktig att synliggöra.

Forskarkollektivet, forskningsmiljön och kunskapsproduktionen är i sig intressanta studieobjekt. För en feministisk forskare kan det därför vara viktigt att förhålla sig till och ge utrymme åt de ståndpunkter som tidigare varit osynliggjorda. Den historiskt sett manliga dominansen har resulterat i en kunskapsproduktion som visserligen inte varit felaktig, men ändå varit osann så tillvida att den påstått sig kunna ge objektiva och allmängiltiga svar. En av oss, Erika, beskriver i sin studie av öst-västliga samarbetsprojekt i Ryssland efter 1991 någonting som hon kallar för "the young-Swedish-woman factor". Under forskningens gång blev det tydligt hur hennes identitet spelade in i forskningsprocessen. En del informanter (västerländska och ryska förhandlare) reagerade på det faktum att hon var en ung, svensk kvinna som forskade på förhandlingar i Moskva. Informanternas reaktioner tvingade fram ett

⁴ Vi tolkar det som om Sandra Harding menar något liknande med sitt begrepp "strong objectivity" (se exempelvis Harding 1998: 124-145). Vi använder oss dock av begreppet dynamisk objektivitet därför att vi

reflekterande kring vilken roll identiteten spelade i forskningsprocessen (Svedberg, 2000: 11-14). Konkret kan en feministisk ansats innebära att forskningen lägger större vikt vid kontextuella faktorer i själva forskningsprocessen genom en ökad öppenhet i analysen. Det kan handla om hur intervjusituationen utspelade sig samt vilka känslor och tankar det väckt hos forskaren. Diana Mulinari beskriver hur hon under en forskningsresa till Mellanamerika tillsammans med sin man, som också är forskare, hade anledning att fundera kring kön och forskaridentitet. I en personligt hållen reflekterande analys beskriver Mulinari hur provocerande det var att erfara hur hennes man på ett självklart sätt emottogs som ”vetenskapsman” emedan hon själv ansågs mest naturlig i köket, där kvinnor vanligtvis befann sig (Mulinari, 1997). Givetvis gäller även inom feministisk forskning, som för all forskning, att det är viktigt att tydligt visa hur forskningsprocessen gått till, vilka avgränsningar som gjorts, samt vilka problem och begränsningar som det valda angreppssättet innebär.

Sandra Hardings definition av objektivitet i forskningen bygger på ett normativt antagande om vikten av att olika ståndpunkter från marginaliserade grupper får komma till uttryck (Harding 1998:128). Ståndpunktsepistemologin (Hartsock 1984, 1998) är ett av många bidrag i den feministiska kunskapsteoretiska kritiken som även om det diskuterats och kritiserats inom det feministiska forskningsfältet ändå kan bidra med viktiga insikter. Poängen med ståndpunktsepistemologin är att människor med olika sociala verkligheter har olika erfarenheter och olika perspektiv som tillsammans bildar en mer komplex kunskapsbas (Haraway 1991). För att uppnå dynamisk objektivitet blir det följaktligen angeläget att fånga upp så många röster eller ståndpunkter som möjligt kring ett politiskt fenomen. I en studie präglad av dynamisk objektivitet krävs följaktligen en vilja att tackla graden av egen självmedvetenhet inom ramarna för forskningsprojektet samt att på ett eller annat sätt beskriva denna

menar att det tydligare ger utrymme för tanken om kontextbundenheten som instabila kategorier beskriver.

process. Forskaren måste arbeta med sin egen medveten om sin identitet både vis-á-vis forskarvärlden och gentemot det som skall studeras.

Behöver vi en feministisk metod?

Huvudpoängen med den vetenskapsteoretiska kritiken som feminister med tydlig inspiration från icke-feminister som Marx, Lacan och Foucault har uttryckt är att vetenskapen precis som andra sociala företeelser reflekterar maktrelationer i samhället. En intressant fråga blir följaktligen huruvida olika metodval också färgar forskningen och dess resultat. Inom det feministiska forskningsfältet finns varierande svar på den frågan. Audre Lorde's ord, "the master's tools will never dismantel the master's house" (Lorde 1983: 99) framhåller det problematiska med forskarens metodval eftersom de olika vetenskapliga "verktygen" kan förväntas vara i hög utsträckning kopplade till gängse vetenskapssyn och i förlängningen också de rådande maktrelationerna i samhället. Lorde pekar här på problemet med att använda samma verktyg eller metod som under århundradens lopp använts till att bygga upp och förfina förtryckande ideologier och institutioner, snarare än att kritisera och förändra de rådande maktrelationerna i samhället. Historiskt sett har rasistiska och sexistiska regelverk fått starkt stöd från den tidens mest ansedda vetenskapliga forskning. Lorde's poäng är att det vore konstigt om samma metoder skulle kunna åstadkomma en livaktig kritik. Lorde, i likhet med andra feministiska forskare, förespråkar därför att vi istället bör koncentrera oss på att utveckla bättre feministiska metoder. Frigga Haug's (1992) metod för minnesarbete är ett exempel på en sådan feministisk metod. Genom att nedteckna sina minnen och dagdrömmar kring ett visst tema arbetar människor i grupp med att diskutera en viss problematik med utgångspunkt i att det personliga också har en politisk dimension. Karin Widerberg (1995) har inspirerats av Haug och använder sina egna minnen för att analysera kön och vetenskap.

Anne Oakley (2000) delar dock inte uppfattningen att vi behöver en specifik feministisk metod för att studera könsordningen. Oakley menar att kvantitativ likväl som experimentell forskning är väl förenlig med feminism. Det är inte tillvägagångssättet som gör en forskning feministisk, utan insikten om vad metoden och de redskap man valt innebär i förhållande till forskningsproblemet, forskarens identitet samt informanterna i projektet. Vår uppfattning är, i likhet med Oakley, att feministisk forskning mycket väl kan använda sig av sedvanliga metoder inom samhällsvetenskapen. Samtidigt bör forskaren vara kritisk och reflekterande i sitt förhållningssätt. Vilka metodval som forskaren bör göra styrs av forskningsfrågan. Beroende på forskningsfrågan kan flera olika metoder inom samma projekt vara att föredra. Genom att utgå från olika metoder har forskaren möjlighet att reflektera kring vad de olika metodvalen innebär, och vad de ger för typ av kunskap när det gäller problemet som studeras. I det följande kommer vi att diskutera olika metoder och vad de kan bidra med.

Betydelsen av statistik och enkäter

Kvantitativa studier som inriktar sig på att ta fram statistik eller att bearbeta enkäter är mycket viktiga för forskning med ambitionen att peka på maktrelationer i samhället. Statistik som visar på skillnaden mellan kvinnors och mäns ekonomiska förhållanden eller politiska deltagande är, och har varit, oumbärliga för kvinnoforskare och feminister när det gäller att tydligt kunna hävda ojämlikheter och missförhållanden i en mängd samhällssektorer. De omfattande studier om kvinnors ekonomiska situation i Sverige som gjordes i maktutredningens regi (SOU, 1998:6) visade på en stor diskrepans mellan kvinnors och mäns ekonomiska situation. Statistik för hur löner, pensioner och skatter fördelas, samt hur tid disponeras, tydliggör att manliga respektive kvinnliga medborgare har olika ekonomiska och sociala möjligheter (SCB 2000, Eurostat 1995). Enkätmaterial kan på samma sätt vara centralt för att förstå

exempelvis hur män och kvinnor skiljer sig åt ifråga om attityder. Ett exempel är Lena Wägneruds (1999) studie som undersöker kvinnors makt och möjligheter i riksdagen. Ulf Bjerelds (1998) studie om kön och våld använder sig av ett omfattande enkätmaterial för att peka på skillnader i mäns och kvinnors syn på våldsanvändning i säkerhetspolitiken.

Statistik kan också synliggöra om män och kvinnor befinner sig på olika platser, eller inom olika sfärer, i samhället. Eftersom hegemonisk maskulinitet nästan alltid är förknippad med en dominans av manliga kroppar i absoluta tal kan statistiska sifferunderlag vara en första indikator som kanske borde undersökas närmare. En kartläggning som visar att 98% av militära befäl och värnpliktiga är män och, 95% av företagsledarna och 85% av professorerna är män, tyder på att det finns en könsordning ”gömd” inom dessa samhällssektorer. Med andra ord är grundläggande statistik central för att man ska kunna gå vidare och ställa frågan om varför detta anses vara en naturlig ordning. Varför är det nästan alltid män som ska försvara landet, leda företagen och utgöra centralgestalterna inom forskning och akademi? Genom en statistisk kartläggning kan vi också lättare sätta in annat material, som exempelvis intervjuer med kvinnliga befäl, affärskvinnor eller doktorander, samt texter om organisationerna ifråga, i ett större sammanhang. Enkätmaterial både från försvarsmakten och Statistiska Centralbyrån (SCB) har kunnat visa på förekomsten av sexuella trakasserier mot kvinnor inom försvarsmakten. Sexuella trakasserier har visat sig dels skifta mellan olika försvarsgrenar, dels vara mer vanligt förekommande mot kvinnor i militärt ledande befattningar än mot kvinnliga civilanställda eller kvinnliga meniga soldater. Sexuella trakasserier är oavsett var i samhället det sker ett maktmedel, ofta som en reaktion på att könsordningen utmanas och/eller genomgår en förändring (jfr Wahl et al. 2001:154-156; Hearn et al 1989). Förekomsten av sexuella trakasserier skulle därför kunna vara en reaktion på att den dominerande könsordningen utmanas.

Att analysera texter och läsa mellan raderna

Textanalys är en metod av stor betydelse för feministisk analys. I vår forskning om Sveriges försvar och säkerhetspolitik har vi analyserat texter från ett brett urval av källor. Projektet inbegriper ett omfattande material som kommit ur utredningar från regering, Försvarmakten och debatter i riksdagen under årens lopp och som behandlar frågan om värnplikt, kvinnor i försvaret och mera allmänt säkerhetspolitikens mål. I texterna ingår även regeringens och Försvarmaktens ställningstagande. I detta sammanhang är även regeringsformen viktig. I kap 2 §16 står uttryckt att en medborgare inte får missgynnas på grund av sitt kön om det inte avser värnplikten. Värnplikten är ett viktigt undantag av vilket vi kan utläsa att det svenska medborgarskapet är könsuppdelat med olika förväntningar på män och kvinnor när det gäller plikten att med livet som insats försvara landet. Vid analyser av texter kan det vara lika viktigt att också se till vad som *inte* står, det vill säga att läsa mellan raderna. Den effektivaste maktutövningen kan skönjas i det som utesluts i texten (jmf Eduards, 2002: 16-18). Under årens lopp har man till exempel hela tiden talat om *allmän* värnplikt som om det vore en plikt som faktiskt gällde alla. Att kvinnorna, alltså hälften av alla medborgare, inte omfattas av den ”allmänna” värnplikten har alltså osynliggjorts. Som Bourdieu beskriver är det utmärkande för den manliga dominansen just att det manliga betraktas som allmängiltigt och inte som en egenhet (Bourdieu, 1999). I beskrivningar av det svenska värnpliktssystemet har man i själva verket olika förväntningar på manliga och kvinnliga medborgare, som ryms inom texten utan att det uttryckligen sägs.

Ett annat textmaterial som varit av stor vikt i vår forskning är av ett helt annat slag, det vill säga av populärpresskaraktär. Värnpliktsnytt, de värnpliktigas tidning har utkommit ungefär två gånger i månaden sedan tidigt sjuttital. Vi har gått igenom samtliga nummer och funnit materialet mycket användbart eftersom det ger en bild av livet som värnpliktig med alla de problem och glädjeämnen

som det innebär. Här finner vi uttryck för hur svårt det kan vara att förena rollen som värnpliktig och nybliven pappa, eller som värnpliktig, homosexuell eller invandrare likväl som kvinna. I värnpliktsnytt finner vi värdefull information om attityder till kvinnliga värnpliktiga och befäl samt artiklar som behandlar kvinnors egna erfarenheter från det militära. Utifrån berättelser om kvinnors erfarenheter i Värnpliktsnytt, kompletterat med annat material, har vi kunnat bilda oss en uppfattning om hur kvinnor i befäls- och värnpliktsutbildningen hanterar att hegemonisk maskulinitet är normen inom försvaret. Hur anpassar sig kvinnorna till det faktum att de skall vara lika, i egenskap av soldater, men samtidigt olika? Vi har i arbetet med detta forskningsprojekt sett olika feminina identiteter komma till uttryck. Två identiteter får beteckna kvinnor som i viss mån anpassar sig till ordningen: det två feminiteterna är ”som-en-i-gänget” och ”den moderliga”. Feminiteter som däremot kraftigt utmanar könsordningen är: ”den manhaftiga”, ”flickan” samt ”den sexiga bruden” (Kronsell och Svedberg 2001b).

Värnpliktsnytt representerar en typ av material som utgör ett viktigt komplement till officiella källor som i högre utsträckning tycks styrda av vad som just då anses politiskt korrekt. Efter 1975 är det följaktligen svårt att hitta exempel på att man i officiella sammanhang ger uttryck för att kvinnor, därför att de är kvinnor, skulle vara mindre lämpade som soldater. Ofta använder man istället ekonomiska argument och hävdar att det skulle bli för dyrt om kvinnor inkluderades i värnplikten. Men det absolut vanligaste är att inte diskutera frågan överhuvudtaget. Källor som Värnpliktsnytt och dagspressen kan ge en mer nyanserad bild. I dessa fora diskuteras sådana frågor oftare öppet, jämfört med vad som går att läsa i statliga utredningar och andra källor av officiell karaktär. Vi har också använt material som Arménytt, Marinnytt samt informationsmaterial och hemsidor från Försvarmakten, Hemvärnet, och Pliktverket. Debattartiklar och andra artiklar i dagspressen har också varit

viktiga textkällor. En feministiskt reflekterande hållning kan bidra med kunskap genom att synliggöra könsordningen som ligger bakom ställningstagande och attityder som förs fram i textmaterialet. Genom ett brett urval av material som går utanför enbart officiell dokumentation blir det också möjligt att kontextualisera hur könsordningen spelas ut i vardagen samtidigt som det kan kopplas till generella samhällsliga processer.

Samtal och intervjuer

Intervjuer är givetvis en angelägen forskningsmetodik i förståelsen av könsidentiteter. Vi har använt oss flitigt av intervjuer i vår forskning både i senare och tidigare arbeten (Svedberg 2000, Kronsell 1997). I den här boken gör Bo Petersson en ingående beskrivning och analys av intervjusituationen, med exempel från forskningsprojekt i Ryssland. Som en förlängning av hans kapitel har vi valt att titta närmare på en aspekt av intervjuer i forskningsarbetet som vi menar har en feministisk likväl som en allmängiltig relevans. Det handlar om problematik kring forskaridentiteten i intervjusituationen. När vi inledde projektet maskulinitet och feminitet i försvarspolitik hade vi förhoppningen att intervjua en rad kvinnliga befäl och värnpliktiga samt ett urval av manliga värnpliktiga från olika försvarsgrenar i landet. Vi upptäckte snart att vi måste modifiera denna ambition. Det visade sig nämligen speciellt problematiskt att intervjua kvinnliga befäl och värnpliktiga därför att många inget hellre ville än att bli lämnade i fred. All uppmärksamhet i massmedia med anledning av diskussionen dels kring kvinnor i militären, dels kring ett flertal aktuella rapporter om att sexuella trakasserier förekom inom försvaret, hade lärt många kvinnor att intervjuer var någonting negativt, rentav stigmatiserande i deras dagliga värv som militärer. När en journalist anländer till garnisonen och ber att få tala med just kvinnliga värnpliktiga eller befäl uppmärksammas detta av alla och skillnaden mellan henne och de manliga kollegorna accentueras. Flera

kvinnliga värnpliktiga och befäl hade således uttalat sitt missnöje med att ständigt bli utpekade i media. Det är kanske inte så svårt att tänka sig in i hur negativ en sådan upplevelse skulle vara för kvinnliga värnpliktiga och befäl vilka endast önskar bli accepterade som vilken vanlig värnpliktig eller befäl som helst. En händelse som inträffade när vi besökte en fältövning för att göra intervjuer med värnpliktiga är mot bakgrund av massmediaintresset inte så förvånande. Vi satt i en dunge bredvid en skogsväg och samtalande med olika grupper av värnpliktiga, när vi på avstånd kunde se hur det enda kvinnliga befälet, bland enbart manliga värnpliktiga och befäl, gick långa omvägar genom landskapet för att undvika att möta oss.

Som redan nämnts var alltså vår utgångspunkt projektet om kön och säkerhetspolitik att låta egna intervjuer med kvinnliga värnpliktiga och befäl utgöra en väsentlig del av materialet. Feministisk forskning poängterar ju också vikten av att nya röster får komma till tals som kan kasta ljus över kvinnors erfarenheter, upplevelser och kunskap. Vi var angelägna om att ta fram denna typ av kunskap, men var tvungna att omvärdera vår inställning mot bakgrund av två faktorer. För det första att det visade sig svårt att få kvinnor att vilja tala med oss. För det andra erfor vi hur ämnet kvinnor i militären för många blivit så söndertjatat under de senaste årens debatt vilket gjorde det svårt att ha ett förutsättningslöst samtal kring problematiken. Lyckligtvis, har Försvarsmakten under årens lopp beställt åtskilliga interna utredningar bestående av ett omfattande enkät och intervjumaterial vilket vi kunde använda oss av. Vi valde därför att utföra enbart ett fåtal djupintervjuer dels med kvinnliga befäl med lång erfarenhet och tydlig professionell identitet, dels med kvinnliga värnpliktiga. Minst lika viktigt för vår forskning var samtalen med manliga värnpliktiga, speciellt då om deras syn på försvarsrollen och deras uppfattning av den aktuella hotbilden mot Sverige. Det var intressant att notera att generellt sett delade manliga värnpliktiga inte försvarsmaktens officiella hållning att kvinnliga

värnpliktiga och befäl skulle utgöra en viktig extra kompetens och resurs för organisationen.

Sammanfattningsvis är en viktig lärdom den att det inte är okomplicerat att inhämta information om könsidentiteter med hjälp av intervjuer i en kontext där kvinnor är i stark minoritet. Eftersom kvinnorna utmärker sig och utmanar institutionens könsordning med sin blotta närvaro kan en intervjusituation ytterligare accentuera och förstärka utanförskapet. Men kvinnor i en sådan organisation besitter samtidigt viktig erfarenhetsbaserad kunskap som feministisk forskning bör uppmärksamma för att eftersträva dynamisk objektivitet. Att göra observationer ”på fältet”, kan då vara en viktig metod för kunskapsinhämtning. Det undvikande beteende som vi upplevde från kvinnliga värnpliktigas och befäls sida skulle med andra ord kunna betyda att inom en institution som den militära, med en överväldigande mansdominans, är det angeläget för en kvinna att inte bli alltför mycket uppmärksammad. För en kvinnlig militär kan det vara speciellt viktigt att hålla upp en otvetydig identitet som *militärt* befäl (till skillnad mot *kvinnlig* militärt befäl). I det följande diskuterar vi platsernas informationsvärde som också kan fungera som en kompletterande informationskälla.

Besök i vardagen

När två kvinnliga forskare dyker upp ute på garnisonen är det ofta en händelse och det uppstår en situation som manar till misstänksamhet eller i bästa fall förundran och nyfikenhet. För oss aktualiserar situationen omedelbart feministiska tankegångar om att forskarens sociala identitet är viktig att problematisera. Intersubjektivitetsidealet som stipulerar att vetenskaplighet borde vara att vilken forskare som helst skulle komma fram till samma resultat ställs på sin spets när forskarnas identitet så uppenbart ”krockar” med platsens traditioner om vem som vanligtvis har tillträde dit. Platser betydelse är alltså

något vi haft anledning att återkommande analysera under arbetet med forskningsprojektet om kön och säkerhetspolitik. Gerd Lindgrens studie, *Doktorer, Systrar och Flickor* (1992) inspirerad av Goffmans *Jaget och Maskerna*, är en mycket bra introduktion till hur man kan tänka kring olika platsers laddning och betydelser för rollers utspel och maktutövning i organisationer. Karin Widerberg (1995) och Annica Kronsell (kommande) har pekat på hur olika platser samt specifika situationer inom universitetsvärlden blir till spelplatser där könsordningen manifesteras. Forskarutbildningens seminarierum är en plats där könsordningen förmedlas genom kroppars såväl som språkets uttryckssätt. I den kontexten förmedlas hegemonisk maskulinitet exempelvis genom att vissa män tar mer utrymme i anspråk än andra män och kvinnor (med sitt kroppsspråk och verbala uttryckssätt). Feminitet däremot uttrycks genom passiv tystnad och sporadiskt framlagda, försiktiga inlägg.

Inom ramarna för forskningsprojektet har vi inriktat oss på att söka material i vardagliga praktiker. Det handlar om att undersöka *hur* saker och ting görs på olika platser inom försvarets stora verksamhetsområde.⁵ Vi noterade att platser, som exempelvis de olika försvarsgrenarna, i viss utsträckning uppbars av olika värderingar. Olika maskuliniteter eller mansideal som vi kände igen från andra sammanhang kom till uttryck. Överhuvudtaget visade sig våra tidigare erfarenheter som kvinnliga studenter, doktorander och forskare inom den mansdominerade statsvetenskapen oftare än vi anat fungera som jämförelsegrund i processen att förstå de kvinnliga befälens och värnpliktigas berättelser från den militära vardagen. En del militära vardagspraktiker tedde sig dock förvånande för oss, till exempel hur soldatprovet avläggs eller att värnpliktiga ser på porrfilm i dagrummet på lediga stunder. Ett studiebesök på ett av Pliktverkets mönstringsfaciliteter var av central betydelse för att förstå hur värnpliktiga värderas och på vilket sätt mönstringsprocessen går till. Här kunde

vi även skönja något om det politiska spelet mellan civila och militära yrkesgrupper inom Försvarets verksamhetsområde. Andra platser vi besökt inom ramarna för projektet var som nämnts ovan studiebesök i fält och på logement, samt besök vid ett flertal tillfällen på Högkvarteret, Försvarsdepartementet samt Försvvarshögskolan i Stockholm. Kanske föga överraskande var det i fält och på logement som vår närvaro kändes som mest laddad. Det är förstås svårt att exakt peka på vilken kunskap besöken på dessa platser bidragit med. Det handlar både om sätt att tala, om vad som uttrycks med kroppsspråket, men också om själva miljön, om inredning och om vad som finns uppsatt på anslagstavlor. Att analysera denna typ av kunskap som för de flesta kanske ses som vardagliga banaliteter, att lyfta fram den som exempel på hur könsordningen uttrycks i det lokala sammanhanget, är en av de viktigaste forskningsresultaten som feministisk forskning om identiteter kan bidra med.

Avslutande diskussion:

I det här kapitlet har vi med hjälp av de senaste decenniernas feministiska vetenskapskritik presenterat några reflektioner kring vad som utmärker det feministiska kunskapssökandet. Vår ambition har varit att förstå vad feministiska filosofer menar med begreppet dynamisk objektivitet. Vi har poängterat att för feministisk forskning är det speciellt viktigt att kunskapen sätts in i ett sammanhang samt att kunskapssökandet vidgas så att det inkluderar tidigare osynliggjorda perspektiv och grupper i samhället. När det gäller frågan om huruvida det finns en feministisk metod har vi framhållit att det snarare är viktigt att forskaren har en reflekterande hållning till forskningsprocessen i alla dess beståndsdelar än vilken specifik metod som forskaren valt. Det går utmärkt att dra nytta av flera olika metoder eftersom det öppnar för möjligheten att fånga upp skilda synsätt samt sätta dessa i relation till könsordningen i samhället. Med

⁵ Försvaret är Sveriges största myndighet med en årsomsättning på cirka 40 miljarder kronor.

hjälp av erfarenheter från vår forskning ville vi illustrera kunskapsproduktionen och forskningsprocessen utifrån metodval och metodproblem. Genom att exemplifiera ville vi visa hur olika metodologiska överväganden kan ta sig konkreta uttryck i användningen av olika metoder som statistik, enkätmaterial, personintervjuer och textanalys. Ett viktigt tema i det här kapitlet har också varit att diskutera intervjusituationen speciellt med tanke på att intervjumetoden ofta upplevs som den mest användbara metoden när det gäller studiet av identiteter. Slutligen har vi velat påbörja en diskussion om det bidrag som besök ”i vardagen” och observationer av platser kan ge. Här blir det viktigt att utarbeta ett sätt för hur man tydligt redogör för sin analys av platsers betydelse i förhållande till könsordningen i en viss organisation.

Litteraturförteckning:

- Bjereld, Ulf (1998) *Kön och politiskt våld – Attityder under svensk efterkrigstid*, Hedemora, Gidlunds förlag.
- Blomgren, Ebbe and Ove Lind (1997) *Kvinna som man är...*, LI Serie, T:2, Ledarskapsinstitutionen, Försvarshögskolan.
- Bourdieu, Pierre (1999) *Den manliga dominansen*, Göteborg: Daidalos.
- Connell, Robert (1995) *Masculinities*, Cambridge, Polity Press.
- Crowley, Helen och Susan Himmelweit (red), (1992) *Knowing Women - Feminism and Knowledge*, Cambridge, Polity Press.
- Eduards, Maud (2002) *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*, Malmö, Liber.
- Eurostat (1995) *Women and men in the European Union – A statistical portrait*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- Haraway, Donna (1991) *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, New York and London, Routledge.

- Harding, Sandra (1998) *Is Science Multicultural? Postcolonialism, Feminism and Epistemologies*, Indiana University Press.
- (1992) “The instability of the analytical categories of feminist theory,” i Crowley & Himmelweit, op.cit.
- (1991) *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women’s Lives*, Buckingham, Open University Press.
- (1986) *The Science Question in Feminism*, Milton Keynes, Open University Press.
- Hartsock, Nancy (1998) *The Feminist Standpoint Revisited and Other Essays*, Boulder, Westview Press.
- (1984) *Money, Sex and Power: toward a Feminist Historical Materialism*, New York and London, Longman.
- Haug, Frigga (1992) *Beyond Female Masochism: memory work and politics*, London and New York, Verso.
- Hearn, Jeff, Deborah L. Sheppard, Peta Tancred-Sheriff, Gibson Burrell (red) (1989) *The Sexuality of Organization*, London, SAGE Publications.
- Hirdman, Yvonne (2001) *Genus – om det stabilas föränderliga former*, Malmö, Liber.
- (1990) “Genussystemet”, SOU 1990:44, *Demokrati och Makt i Sverige*, Stockholm, Fritzes.
- Hollis, Martin och Steve Smith (1990) *Explaining and understanding international relations*, Oxford, Clarendon.
- Keller, Fox Evelyn (1996) ’Feminism and Science’, Keller and Helen Longino (eds) *Feminism & Science*, Oxford and New York, Oxford University Press.
- (1985) *Reflections on Gender and Science*, New Haven, Yale University Press.
- Kronsell, Annica (1997) *Greening the EU –Power practices, resistances and agenda setting*, Lund, Studentlitteratur.

- (kommande) "Homeless in Academia: Homesteading as a Strategy for Change in a World of Hegemonic Masculinity" i Jo-Ann DiGeorgio-Lutz (red) *Women in Higher Education – Empowering Change*, Greenwood Publishing Group.
- Kronsell, Annica and Erika Svedberg (2001a) "The Duty to Protect: Gender in the Swedish practice of conscription" *Cooperation and Conflict*, Vol 36, No 3.
- (2001b), "Emasculating the duty to defend? Gender Identities and the Swedish Military Organization" i *Reconstructing the Means of Violence*, Mark Elam (red), Europeiska Kommissionen, Bryssel.
- Lloyd, Genevie (1993) *The Man of Reason: 'Male' & 'Female' in Western Philosophy*, London, Routledge, 2nd edition.
- Lindgren, Gerd (1992) *Doktorer, Systrar och Flickor. Om informell makt*, Stockholm: Carlssons.
- Lorde, Audre (1983) "The Master's Tolls Will Never Dismantel the Master's House", i Moraga and Anzaldúa (eds) *This Bridge Called My Back: Writings of Radical Women of Color*, New York, Kitchen Table: Women of Color Press, 2nd ed.
- Mulinari, Diana (1997) "Att tänka feministisk teori och bedriva feministisk forskning" i Åsa Lundqvist och Diana Mulinari, red., *Sociologisk kvinnoforskning*, Lund: Studentlitteratur.
- Oakley, Anne (2000) *Experiments in Knowing: Gender and Method in the Social Sciences*, New York, The New Press.
- Plumwood, Val (1993) *Feminism and the Mastery of Nature*, London, Routledge.
- SCB (2000) *På tal om kvinnor och män – Lathund om jämställdhet 2000*, Statistiska centralbyrån, www.scb.se/publkat/levnadsforh/lathund.asp.
- SOU (1998:6) *Ty makten är din... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*, Näringsdepartementet, Stockholm, Fritzes.

- Svedberg, Erika (2000) *The Other Recreated – A relational approach to East-West negotiations*, Lund, Lund Political Studies 112.
- (2002) “Feminism and International Negotiations” *International Studies Perspectives*, vol 3, no 2.
- Svedberg, Erika och Annica Kronsell (2002) “Plikten att försvara Sverige. Maskulinitet, feminitet och värnplikt” *Tidskrift för politisk filosofi*, no 1.
- Wahl, Anna, Charlotte Holgersson, Pia Höök, Sophie Linghag (2001) *Det ordnar sig – Teorier om organisation och kön*, Lund, Studentlitteratur.
- Wahl, Anna, Charlotte Holgersson, Pia Höök (1998) *Ironi & sexualitet – Om ledarskap och kön*, Stockholm, Carlssons förlag.
- Widerberg, Karin (1995) *Kunskapens kön*, Stockholm, Nordstedts.
- Wägnerud, Lena (1999) *Kvinnorepresentation – Makt och möjligheter i Sveriges riksdag*, Lund, Studentlitteratur.
- Åse, Cecilia (2000) *Makten att se*, Stockholm, Liber.